

بسم الله الرحمن الرحيم

تأثیر خشونت والدین در تربیت فرزندان از منظر اسلام

مریم جوکار^۱

چکیده

این مقاله به بررسی تأثیر خشونت والدین در تربیت فرزندان از منظر اسلام می پردازد. برای تربیت درست و اسلامی باید آرامش در خانواده حکم فرما باشد و افراد خانواده از تنش های روانی دور باشند و محیط خانواده سالم و صمیمی باشد. ثبات در روابط، زمینه مناسب تربیت فرزندان را فراهم می کند. مهمترین بحث خانواده آرامش خانواده که از اهداف مهم ازدواج است و در تربیت فرزندان نقش اساسی دارد. یکی از مسایل مهم و تأثیر گذار در خانواده ها که موجب آسیب زیادی شده مواجهه با خشم و کنترل آن است. این مقاله به روش کتابخانه ای و فیش برداری جمع شده است از نتایج به دست آمده این است که افراد در موقعیت های دشوار می توانند تصمیمات بهتری بگیرند و خشم خود را کنترل کنند و از رفتارهای خشن پرهیزند که نتیجه آن حفظ روابط سالم تر با اطرافیان است وقتی احساسات کنترل شود راحت تر با چالشها میتوان مواجه شد و احساس رضایت از زندگی بالاتر می رود.

کلید واژه: خانواده، تربیت، آرامش، خشم، رابطه سالم

^۱ طلبه سطح دو، مدرسه علمیه الزهرا (س)، اهواز

خشم یا غضب از رذائل اخلاقی که حس انتقام‌جویی در آن نهفته است. هیجان و جوشش خون قلب، سرخ‌شدن چشم‌ها و متورم‌شدن رگ‌های گردن و پرخاشگری از جمله نشانه‌های خشمگین شدن است. خشم و غضب را کلید ورود به هر شر و بدی دانسته‌اند. حال این پرسش مطرح است که تاثیر خشونت والدین در تربیت فرزندان از منظر اسلام چیست؟

اگر این موضوع مورد تحقیق قرار گیرد می‌توان بیان کرد که: بررسی تاثیر اخلاق خوب یا بد والدین در تربیت فرزندان موضوع حیاتی و کلیدی در تربیت اسلامی می‌باشد. خشم یک هیجان کاملاً طبیعی است که در تمام انسانها وجود دارد و هیچ فردی را نمی‌توانیم پیدا کنیم که اصلاً خشمگین نشود فرزندان با مشاهده رفتارهای والدین آموزه های اخلاقی را فرا می‌گیرند اگر پدر مادر نتواند خشم خود را کنترل کنند: فرزندان قربانی بد رفتاری قلدری آنان می‌شوند و به نظرات آنها توجهی نمی‌شود، در یک محیط پراسترس که دچار اختلالات خلقی می‌باشد رشد می‌کنند که افسردگی و اضطراب شایع ترین این اختلالات است. ولی در خانواده ای که خشم کنترل شود: پرخاشگری کاهش می‌یابد، عزت نفس در فرزندان بالا می‌رود و از نظر سلامت روان در وضعیت بهتری قرار دارند. در نتیجه ابتلا جامعه به این مسئله ضرورت و تبیین قلم زدن حول این موضوع را دو چندان می‌کند.

خشم یکی از حالات طبیعی انسان هاست که در واقع راهی برای نجات دادن یا حفظ کردن فرد از یک نگرانی یا خطری که در حال وقوع است، می‌باشد (مهدی مقیم اسلام، همسر داری با گاو بنفش، نشر ۳۶۰ درجه، ص ۱۵۹) آثار فراوانی در این زمینه نگاشته شده از جمله:

محمد خوانساری در مقاله ای درباره خشم از نظر روانشناسی، سال ۲۵، شماره ۱۰ معتقد است که خشم همانند ترس، فکر و رویه را متزلزل می‌سازد و بر آن مستولی می‌شود و شخص خشمگین در حال غضب کمتر اتفاق می‌افتد که به فرمان عقل یا نصیحت افراد گوش فرا دهد و در حقیقت چنان غضب صفحه روح و وجدان او را گرفته که از هر چیز دیگر غافل و بی‌خبر است.

حبیب اله فرحزاد در کتاب زیبایی اخلاق (۱۳۹۱) معتقد است که: غضب آتش است، آتش کم آن هم زیاد است هرچه میتوانید تمرین کنید تا آتش غضب را مهار و خاموش کنید، با ملایمت و نرمی همه کارها به خوبی پیش می رود در بسیاری مواقع باید کوتاه آمد و سکوت کرد مبادا آتش غضب دیگران را شعله ور کند. گاهی انسان جهالت به خرج می دهد و دامن به این آتش می زند اگر آدم جاهل ساکت باشد همه دعواها می خوابد و مشکلات حل می شود.

مژده پور حسین وناک در مقاله خشم در خانواده، پیامدها و شیوه های کنترل آن (۱۳۸۴) معتقد است: خشم، هیجانی است که ماهیتی دو بعدی دارد یعنی در عین حال که سپر دفاعی ما در برابر خطرهای عاطفی و جسمی است ولی رفتارها و اعمالی که به دنبال آن بروز می کند می تواند مشکل زا باشند

این مقاله در صدد بررسی تاثیر خشونت والدین در تربیت فرزندان از منظر اسلام در تمام ابعاد اجتماعی، اخلاقی، روانشناسی می باشد تاکید این مقاله در آیات قرآن و روایات به ویژه در زمینه خشم و توصیه هایی دارند که میتواند به کنترل خشم و تربیت فرزندان در خانواده کمک کند. که آثار معرفی شده به این مطلب اشاره نکرده اند.

مفهوم شناسی

۱. معنای لغوی خانواده:

خانواده در فارسی از «خان» (خانه) و «واده» (پسوند نسبت) تشکیل شده است. به معنای مجموعه افراد تحت یک خانوار (معین، ۰۹۳۰، ص ۰۱۹۴)

معنای اصطلاحی خانواده

در اسلام خانواده کانون تربیت و مهد مودت معرفی شده است. رهبر معظم انقلاب خانواده را «پایه ترین نهاد اجتماعی» میدانند (خامنه ای، ۰۹۳۵: پیام به کنگره ملی زنان)

۲. معنای لغوی تربیت

تربیت از ریشه «رَبَّوْ» به معنای رشد و افزایش است. در لغت به فرآیند پرورش استعداد های ذاتی اطلاق میشود. (معین، ۰۹۳۰، ص ۱۴۹۰)

معنای اصطلاحی تربیت :

در نگاه اسلامی تربیت فرآیند هدایت انسان به سوی کمال است. رهبری معتقدند: «تربیت زن مسلمان باید همسو با کرامت ذاتی او باشد» (خامنه ای، ۰۹۱۳: سخنرانی در جمع بانوان فرهیخته)

۳. معنای لغوی آرامش

آرامش عبارت است از ثبوت و استقرار شیء بعد از تحرک و گفته شده که آرامش عبارت است از برطرف شدن ترس (راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ذیل واژه سکن).

بسیاری از علمای لغت، آرامش را به معنای سکینه و وقار دانسته اند (رک: ابن منظور، لسان العرب طریحی، مجمع البحرین و مطلع النیرین؛ فراهیدی، العین، ذیل واژه سکن). و برخی آن را مرادف طمأنینه می دانند. (فیروز آبادی، القاموس المحيط، فصل السین، باب النون). برخی از مفسران نیز آن را امنیت معنا کرده اند. (طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۶۱۳).

معنای اصطلاحی آرامش

آرامش از جمله فضیلت هایی است که کلیت زندگی اخلاقی فرد را تحت تأثیر قرار می دهد آرامش، حالت کلی ثبات و طمأنینه در نفس است که شامل وقار و سکینه نیز میشود به عبارت دیگر وقار، آرامش ظاهری، بیرونی و رفتاری، و سکینه اطمینان درونی و باطنی است (نراقی، جامع السادات، ج ۱، ص ۲۷۰-۲۷۱)

۴. معنای لغوی خشم آشفتگی، برافروختگی، تاو، تغیر، تندخویی، سخط، طیره، عصبانیت، عصبیت، غضب، غیظ، قهر مهر. (لغت نامه دهخدا) خشم در متون اسلامی علاوه بر واژه «غضب» با واژه هایی نظیر «غیظ»، «سخط» و «غلاظت» نیز آمده است.

غیظ: شدت غضب است و حرارتی است که انسان به سبب فوران خون در قلبش می یابد (راغب، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۶۱۹). غیظ شدت خشم و مرحله شدید و بالای آن است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۳: ۲۸۰).. وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ: اما هنگامی که تنها می شوند، از شدت خشم بر شما، سرانگشتان خود را به دندان می گزند! بگو: با همین خشمی که دارید بمیرید! خدا از (اسرار) درون سینه ها آگاه است O (آل عمران/۱۱۹).

سخط: غضب شدیدی است که مقتضی عقوبت است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۴۰۳). و مقابل کلمه «رضا» قرار دارد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۷: ۳۱۲): ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ: این به خاطر آن است که آنها از آنچه خداوند را به خشم می آورد، پیروی کردند و آنچه را موجب خشنودی اوست، ناپسند داشتند. از این رو، (خداوند) اعمال آنان را نابود کرد O (محمد / ۲۸).

غلظت: به معنی سختی و تندی است و در مقابل کلمه «رقت: نرمی» قرار دارد (المصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۷: ۲۵۰): يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَا وَاهُمْ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ: ای پیامبر! با کافران و منافقان جهاد کن و بر آنها سخت بگیر! جایگاهشان جهنم است و چه سرنوشت بدی دارند! O (التوبه/۷۳).

معنای اصطلاحی خشم

خشم یک حالت نفسانی است و موجب حرکت روح حیوانی (صفات درندگان) از داخل به خارج شود، جهت غلبه بر طرف مقابل و انتقام از او که در صورت شدت، حرارت زیادی در بدن ایجاد می کند. رنگ انسان ملتهب و تیره، رگ ها پر خون و نور عقل بی فروغ می شود. بنابراین هیچ نصیحت و اندرزی بر او اثر ندارد. بلکه چه بسا درشتی و شدت پیدا کند (جامعه السعادات، ج ۱، ص ۲۵۷). حضرت امام خمینی (ره) می فرماید: غضب یک حرکت و حالت نفسانی است که به واسطه آن جوشش و غلیان در خون قلب، برای انتقام حادث می شود. بنابراین وقتی این حرکت

هم از هیچ تالشی برای فراهم شدن اسباب خوشبختی او فروگذار نمیکنند

سازگاری خانواده با ازدواج فرزندان در موفقیت زندگی آنان رابطه مثبت و معناداری دارد. بین ازدواج و کاهش خودکشی رابطه منفی و معناداری وجود دارد. و اینکه خانواده در موفقیت و یا شکست فرزندان در امر ازدواج نقش مهم و بسزایی دارد. (محمد مخبریان و امیر حسین حاج اسماعیل، نقش خانواده در ازدواج فرزندان، Amir.hajesmail@gmail.com)

۱.۳.۳ افت تحصیلی

پرخاشگری سبب می شود که کودک دچار افت تحصیلی شود و این امر شرایط زندگی او را تحت تأثیر قرار می دهد. بنابراین نقش خانواده در این مورد مهم می باشد. خانواده باید نوع پرخاشگری کودک را مشاهده کرده و سپس نتایج آن را در اختیار مشاورین مدرسه قرار دهد. با توجه به این که خانواده اولین گروه اجتماعی است که انسان پس از تولد وارد آن می شود، عضوی از اعضای آن گروه می گردد و معمولاً تا پایان عمر ارتباط خود را با آن حفظ می کند و به همین دلیل است که این واحد اجتماعی کوچک نقش تعیین کننده ای در شکل گیری شخصیت انسان دارد. سال های قبل از دبستان، دوره ای بحرانی چه برای کاهش پرخاشگری و چه برای شکل گیری آن می باشد. متأسفانه بیشتر برنامه های درمانی برای پرخاشگری در سنین مدرسه و دوران بلوغ ارائه می شوند. که این پرخاشگری در کودکان دبستانی اکثراً به صورت افت تحصیلی ظاهر می شود. گاهی اوقات افت تحصیلی باعث می شود که خود کودک دچار پرخاشگری درونی شود، چنان چه جهت پرخاشگری به طرف درون باشد، کودک خشم خود را به درون خود می افکند و دچار خشم فروخورده می شود و پیامد چنین عملی می تواند افسردگی، فرار از مدرسه و غیرباشد. خانواده یکی از محوری ترین محیطهای تربیتی است که در حفظ سلامت روانی، اجتماعی و جسمانی فرد نقش بسزایی دارد. شرایط روانی خانواده مانند روابط عاطفی والدین نسبت به فرزندان، فرزندان نسبت به یکدیگر و والدین نسبت به هم در ایجاد سازگاری و سلامت روانی، رشد مهارت های اجتماعی و پیشرفت و موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان نقش تسهیل کننده یا بازدارنده دارد. در این سامانه تربیتی، والدین نقش اساسی و سرنوشت سازی در

زندگی فرزندان‌شان دارند و فقدان و غیبت هر یک از آنها اثری مخرب بر فرزندان و خانواده میگذارد. در این زمانی گاهی بر نقش مادر تاکید بسیار شده است؛ در حالی که اخیراً اهمیت نقش پدر نیز شناخته شده است (کرامتی و همکاران، ۱۳۸۴)

در برخی شرایط مشکلات و درگیری‌های ذهنی و روحی سبب افت تحصیلی نوجوان می‌شود. در سنین بلوغ امکان دارد نوجوان دچار درگیری‌های عاطفی شده باشد. این درگیری‌ها تمرکز را از او می‌گیرند و همین امر سبب آسیب به تحصیل دانش آموز می‌شود (بازیار، ماندانا، بررسی مدیریت رابطه بین پرخاشگری و افت تحصیلی دانش آموزان در مدارس یاسوج، ج ۴، شماره ۱، بهار ۱۴۰۲، ص ۸۷-۷۹)

مهم‌ترین و اساسی‌ترین مرجع تربیت و رشد یک کودک خانواده است که باید محیطی سالم و شرایط مورد نیاز برای رشد و تعالی فرزندان را فراهم آورد. فرزندی که دائماً در معرض خشونت فیزیکی والدین قرار دارد حتی اگر استعداد فراوانی نیز در زمینه دروس مختلف داشته باشد به دلیل مشکلاتی نظیر کاهش انگیزه و اعتماد به نفس ایجاد احساس سرخوردگی و اضطراب نمیتواند در مدرسه عملکرد قابل قبولی را داشته باشد و دچار افت تحصیلی خواهد شد.

راهکارهای کنترل خشم

نکات ارائه شده در این قسمت میتواند برای همه افراد و در برخورد با اطرافیان از جمله همسر، فرزند، فامیل همسایه و ... قابل استفاده باشد به نظر میرسد

توصیه ها را میتوان به دو دسته تقسیم نمود:

۱. بینش درمانی: توصیه‌هایی که بیشترین کمک را در جهت کنترل خشم به انسان می‌کند و با تاکید بر خودسازی و افزایش دید توحیدی، حضور خدا را در برابر دیدگانمان پر رنگ تر کرده بدین سان کمک میکند تا یاد خدا و ایمان به حضور همیشگی او در تمامی لحظات انسان را از رفتارهای ناشایست باز دارد و به عنوان یک بازدارنده قوی درونی حرکات انسان را کنترل کند. چنین فردی تلخی و سختی خشم را به یاد او برای او و به امید او به جان می‌خرد. در این بخش احادیث گرانبهای بزرگان دین ما مختصر و مفیدترین گزینه‌هایی است که به چشم می‌خورد.

۲ - رفتار درمانی: توصیه هایی که علاوه بر معرفی راهکارهای عملی، انسان را در انجام دادن برخی امور تشویق کرده و از انجام دادن برخی دیگر منع می کند. از آن جمله به هنگام بروز خشم همت خود را در انجام امور زیر بگمارید:

الف) زبان خود را کنترل کنید؛

ب) سکوت و خاموشی را سرلوحه قرار دهید؛

ج) زیبا و درست صحبت کنید؛

د) صبور و بردبار باشید و صفت حلم را در خود پرورش دهید؛

ه) عفو و گذشت را اصل کار خود قرار دهید؛

و) درست فکر کنید؛

ز) با خندیدن به بزرگترین مشکلات به آنها پشت پا بزنید.

به هنگام خشم از موارد زیر اجتناب کنید:

ح) عیب جوئی، سرزنش و تحقیر؛

ط) فریاد زدن

ی) فحاشی

ک) بد خلقی (کربلایی علیگل، مریم، کنترل خشم در خانواده، چاپ دوم، نشر سطر، سال ۱۳۸۸)

نتیجه

آنچه مشخص است اینکه خشم به طور کلی رفتاری است که نمی تواند تبعات خوبی را به دنبال داشته باشد. خشم حالتی نفسانی است که وقتی رخ می دهد، که نور عقل و تفکر در انسان خاموش شده است و یا اینکه در حالتی ضعیف قرار گرفته است. خشم و عصبانیت رفتاری است که تبعات فردی و اجتماعی منفی به دنبال دارد. فردی که از این واکنش در برابر خانواده و اطرافیانش استفاده می کند، موجب بروز خلل در روابط عاطفی با همسر و فرزندانش شده است و از طرف دیگر موجب ایجاد احساسی مخرب و منفی در درون خود گشته است. اگر خشم را ابتدا به خاطر خود و سپس به خاطر دیگران، کنترل کنیم، قطعاً طعم اتفاقات زندگی برایمان به گونه ای دیگر خواهد بود والدینی که به سلامت روانی خود و فرزندانشان توجه می کنند، می توانند چرخه تأثیر آسیب های خانوادگی را قطع کنند. همچنین، اثرات این اختلافات نه تنها در کودکی بلکه در بزرگسالی نیز مشاهده می شود، آگاهی، آموزش مهارت های ارتباطی و کمک گرفتن از متخصصان، بهترین راهکارها برای حمایت از کودک در مواجهه با اختلافات والدین هستند و برای حفظ روانی و عاطفی فرزند باید اولویت همه والدین باشد تا کودکان بتوانند در محیطی آرام و پر از عشق رشد کنند. اگر برای هیجانات خود و کنترل خشم خود دچار مشکل شدید و فکر می کنید که ممکن است مشکلات عمیق تری ایجاد شود، مشاوره روانشناسی شما را یاری خواهد کرد

منابع

*قرآن

۱. ابن بابویه، محمد (صدوق)، من لا یحضره الفقیه، قم، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۳ ق.
۲. ابن منظور، محمد، لسان العرب، ناشر: دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق.
۳. امام خامنه ای، پیام به کنگره ملی زنان (۱۳۹۵): توصیه به پرهیز از عصبانیت در خانواده.
۴. امام خمینی، سید روح الله، شرح حدیث «جنود عقل و جهل»، قم، ناشر: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، چاپ: ۱۳۸۲، ۷ ش.
۵. ایمان خواه (۱۴۰۱): عوامل مؤثر بر دروغگویی کودکان و نقش خشم، محل انتشار: هفتمین همایش بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و حقوق کودک در جهان اسلام، ۱۴۰۱.

۶. فیروزآبادی، محمد، القاموس المحيط، بیروت، الناشر: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، چاپ هشتم، ۱۴۲۶ هـ - ۲۰۰۵ م.
۷. پورحسین و ناک، مزده (۱۳۸۴): مقاله درباره‌ی پیامدهای خشم در خانواده و راه‌های کنترل، نشریه پیوند «فروردین ۱۳۸۴ شماره ۳۰۶».
۸. حبیب‌الله فرحزاد، اکبر اسدی، زیبایی اخلاق، ناشر: طوبای محبت، چاپ: هشتم، ۱۳۹۷.
۹. خوانساری، آقا جمال، شرح غرر الحکم و درر الکلم، تهران، ناشر: دانشگاه تهران، چاپ: چهارم، ۱۳۶۶.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن، ناشر: دفتر نشر کتاب
۱۱. چاپ: دوم، ۱۴۰۴ ق.
۱۲. رضوانی و همکاران (۱۴۰۰): عدم سازگاری والدین و اثر آن بر رشد شخصیتی فرزندان.
۱۳. ساداتی (۱۳۹۵): تأثیر اختلافات و عصبانیت والدین بر کودکان اجتماعی.
۱۴. شیخیایی، محمدرضا و همکاران: اثر پرخاشگری والدین بر پرخاشگری کودکان. ناشر: چهاردهمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، ۱۴۰۲.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه و تصحیح: رسولی، هاشم، ناشر: فراهانی - تهران، ۱۳۵۰.
۱۶. عاملی، شیخ حرّ، وسائل الشیعه، کتاب جهاد نفس، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، بی تا.
۱۷. فیض کاشانی، محمد، المحجّة البيضاء، ج ۵: بیان جایگاه اخلاقی خشم در سلوک معنوی، قم، ناشر: جماعة المدرّسين بقم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ: چهارم، ۱۴۱۷ ق.
۱۸. فاطمی (۱۳۹۵): نقش خانواده و پرخاشگری در بزهکاری فرزندان.
۱۹. کربلایی علیگل، مریم، کنترل خشم در خانواده، ناشر: حدیث راه عشق، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۲۰. کرامتی و همکاران (۱۳۸۴): پژوهشی درباره‌ی خشم و شیوه‌های مهار آن در خانواده. گنجی، میثم، پرخاشگری والدین و اثرات آن بر کودک (۲۰۲۲)، محل انتشار: دومین کنفرانس بین المللی و پنجمین کنفرانس ملی مدیریت، روان شناسی و علوم رفتاری، ۱۴۰۲.
۲۱. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ناشر: مؤسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ: ۱۵، ۱۳۹۵.
۲۲. مجلسی، محمد، بحار الانوار، الناشر: مؤسسه الوفاء چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
۲۳. معین، ۰۹۳۰: احتمالاً سخنرانی یا مقاله‌ای در حوزه اخلاق اجتماعی.
۲۴. مقیم اسلام، مهدی، همسر داری با گاو بنفش: روش‌های نوین مدیریت روابط و کنترل خشم، انتشارات سبصد و شصت درجه، ۱۳۹۵.
۲۵. مرعشی، سید علی و همکاران (۱۳۹۷): ارتباط خشونت والدین با عزت نفس دختران نوجوان.
۲۶. مزده پور حسین و ناک در مقاله خشم در خانواده، پیامدها و شیوه‌های کنترل آن، پیوند شماره ۳۰۶، (۱۳۸۴).
۲۷. نراقی، مهدی، جامع السعادات، بیروت، ناشر: علمی، چاپ: چهارم، بی تا.